

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:316.4.063.6

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-1.38>

І. В. Клименко

доктор психологічних наук,
Голова Національної поліції України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3552-2277>

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

У статті розглядаються теоретичні основи такого негативного суспільного явища як корупція. Вітчизняний і світовий досвід боротьби з корупцією свідчить про те, що для успішного протистояння цьому явищу необхідний пошук нових ефективних заходів. Наголошується необхідність антикорупційної підготовки фахівців в закладах вищої освіти МВС України як складової частини запобігання корупції в цілому на основі формування у майбутніх поліцейських антикорупційної культури особистості.

Для реалізації програми формування антикорупційної культури майбутніх поліцейських й аналізу її результатів були сформовані експериментальна і контрольна групи курсантів які навчаються у Харківському національному університеті внутрішніх справ.

В експериментальній групі протягом навчання повною мірою реалізовувалася програма антикорупційної підготовки. А саме, була здійснена «антикорупційна» корекція змісту ряду навчальних дисциплін, було продовжено пошук можливостей доповнення навчального процесу антикорупційним компонентом, проводилися практичні заняття правової спрямованості та психологічний тренінг антикорупційної культури, який втілює в собі риси двох форм практичної психології – навчання та психокорекції.

Під час тренінгу учасникам моделювалися ситуації морального вибору в умовах невизначеності. Вони ознайомилися з негативними сторонами корупції, навчилися відстоювати свою думку попри тиск групи або під час зловживання довірою.

Програма формування антикорупційної культури поліцейських – це процес, спрямований на формування антикорупційних ідей і морально-правової культури, яка виявляється в негативному відношенні до корупційної діяльності; антикорупційному стандарті поведінки і активній громадській позиції; ціннісних установках і здібностях, пов'язаних з правовими і морально-етичними нормами; умінні знаходити конструктивні підходи до вирішення проблем протиправної діяльності.

Ключові слова: корупція, антикорупційна культура, тренінг, майбутні поліцейські, програма антикорупційної культури.

Корупція як негативне і масове явище є загрозою для успішного існування будь-якого суспільства. Незважаючи на заходи, що вживаються задля викоренення цього явища, корупція продовжує залишатися однією з актуальних проблем української держави. Вітчизняний і світовий досвід боротьби з корупцією свідчить про те, що для успішного протистояння цій соціальній аномалії застосування одних лише адміністративно-правових заходів недостатньо. Корупція починає здавати свої позиції тоді, коли вплив закону підкріплюється моральним осудом, моральною нетерпимістю до тих, хто використовує своє службове становище для корупційних заходів.

У зв'язку з цим доцільно посилювати роль суспільства у протидії корупційним проявам. Важлива роль в цьому відводиться системі освіти.

Антикорупційна підготовка фахівців в закладах вищої освіти МВС України повинна розглядатися як складова частина запобігання корупції в цілому. Це досить складний і тривалий процес, пов'язаний з розвитком наукових досліджень, технічним оснащенням закладів освіти, підготовкою та перепідготовкою науково-педагогічних кадрів і проведенням цілої низки організаційних заходів.

Антикорупційна освіта і виховання являються сьогодні найважливішими чинниками протидії корупції в Україні, а питання формування антикорупційної культури особистості набуває особливої значущості, що актуалізує ретельне її дослідження.

За натуралістичним підходом академіка НАПрН України О.М. Костенка, який розвиває думку, що критерієм справедливості будь-якого правового

акту є відповідність його законам соціальної природи, і зокрема, законам «природного права», міра узгодження волі та свідомості людини із законами «природного права» є не що інше, як правова культура людини [1]. Тому важливим завданням на шляху протидії корупційній злочинності виступає формування антикорупційної культури суспільства, зокрема майбутніх правоохоронців.

Аналіз сучасних підходів до антикорупційної освіти дозволив визначити наявність як загальних, так і конкретних її принципів. Тому ефективність гармонійного включення антикорупційних компонентів у процес професійної підготовки, може бути забезпечена дотриманням наступних положень: системний підхід; комплексність (формування не лише антикорупційного світогляду, але і стандарту поведінки); врахування вікових особливостей; гуманізація суб'єкт-суб'єктних стосунків у навчально-виховному процесі; превентивність; спрямованість навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти на професійне виховання з акцентом на антикорупційний компонент; інтегрованість в освітній процес; забезпечення суб'єктивної антикорупційної позиції курсанта в процесі його професійної підготовки, наслідування, поступово ускладнення [2].

В результаті аналізу стану досліджуваної проблеми у закладах вищої освіти системи МВС можна виділити два основні підходи: формальний і неформальний. У рамках формального підходу для освітніх установ нині розроблений ряд методичних рекомендацій з формування антикорупційної складової особистості як у межах наявних освітніх дисциплін, так і для спецкурсів. Неформальний підхід реалізується за допомогою психолого-психологічного інструментарію: проведення семінарів, ділових ігор, тренінгів, конкурсів (есе, проектів), наукових форумів із протидії корупції, цивільних акцій, випуску газет і бюлетенів, підготовки стендів, проведення соціологічних досліджень студентами та курсантами вищих навчальних закладів системи МВС. Також велику роль відіграє організація взаємодії освітніх установ, які готують поліцейських з департаментами ГУНПв областях.

Антикорупційна підготовка в умовах вищої школи являє собою цілеспрямований, спеціально організований процес формування антикорупційної спрямованості особистості майбутнього правоохоронця у межах професійної підготовки й виховання, що реалізується у навчальній і поза навчальній діяльності. Варто відмітити, що елементи антикорупційної освіти реалізуються в освітній діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання відповідно до їх спрямування, при цьому акцент робиться на законодавчих основах боротьби з корупцією, тоді як соціально-психологічного обґрунтування

неприйнятності корупційної поведінки зазвичай не наводиться. Але роль професійного виховання у виробленні нормативно-ціннісної системи особистості є значною, оскільки саме освіта і виховання несуть в собі функцію соціалізації. Ці обставини актуалізують пошук ефективних механізмів, здатних формувати антикорупційну спрямованість особистості майбутніх правоохоронців – як активних членів громадянського суспільства у рамках процесу професійного становлення.

Антикорупційна освіта у вищих навчальних закладах повинна базуватися на принципі превентивності. Її метою має бути формування ціннісних настановлень і розвиток здібностей, необхідних для виховання у курсантів активної цивільної позиції, що виражається, у тому числі, в негативному ставленні до корупції. Результат антикорупційної освіти повинен забезпечити здатність виконувати професійні обов'язки і взаємодіяти з представниками влади правовими методами. Відомо, що корупційна поведінка ґрунтується не стільки на правовій безграмотності особистості або нехтуванні законами, скільки на духовних пріоритетах і цінностях окремих членів суспільства.

Реалізація антикорупційної програми у своїй сукупності являє собою атрибутивну основу, що визначила зміст процесу формування антикорупційної культури особистості курсанта: знання про причини, види, наслідки і прояви корупції; вміння виділяти ознаки корупційних ситуацій; навички протистояння в корупційних ситуаціях; сформованість морально-правових настановлень; стійкість до стресогенних впливів; розвиненість соціальної аперцепції; сформованість навичок адекватного аналізу різних проявів корупції та особистісної оцінки корупційних ситуацій; ефективність управління власною поведінкою і емоційним станом [3, с. 83].

За А. Бандурою, корупційна поведінка формується не тільки за допомогою підкріплення, але і в процесі спостереження за поведінкою інших працівників і за наслідками від їх дій [4]. Незважаючи на вплив оточення, А. Бандура великого значення надавав здатності працівника до саморегуляції власної поведінки.

В. Кисельовим було виявлено значний позитивний кореляційний зв'язок між антикорупційною поведінкою й совісністю: чим більш совісним є працівник, тим більш явно в нього виражена антикорупційна поведінка. Виявлено також значний зворотній кореляційний зв'язок між антикорупційною поведінкою й егоїзмом: чим більш егоїстичним є співробітник, тим менше він схильний до антикорупційної поведінки [5, с. 17].

Реалізація антикорупційної програми є тривалим процесом, у якому можна виокремити наступні напрями: когнітивний, мотиваційний, поведінковий.

Впровадження запропонованого варіанту формування антикорупційної культури особистості курсанта в умовах професійної підготовки передбачає виконання наступних умов:

- послідовне насичення навчальних дисциплін і виховних заходів, спрямованих на формування антикорупційної культури особистості, відповідним змістом;
- орієнтування курсантів на інтеграцію особистих і професійних духовно-моральних інтересів;
- залучення курсантів до активної професійної діяльності, що забезпечує засвоєння, відтворення і усвідомлення відповідальності за дотримання антикорупційних правових і моральних норм;
- створення психологічно виправданого культурно-освітнього середовища у ЗВО;
- послідовне ускладнення рольової участі курсантів у навчальній та поза навчальній діяльності: від когнітивного до поведінкового рівня.

Чітке виконання порядку психологічного забезпечення процесу реалізації моделі формування антикорупційної культури особистості майбутніх поліцейських в умовах ЗВО служить гарантом досягнення прогнозованого результату.

Для реалізації програми формування антикорупційної культури майбутніх поліцейських й аналізу її результатів були сформовані експериментальна (n=288) і контрольна (n=287) групи курсантів. Експериментальною базою дослідження став Харківський національний університет внутрішніх справ, а саме курсанти першого, другого та четвертого факультетів. Перший факультет здійснює підготовку фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України зі ступенями вищої освіти «бакалавр» та «магістр» за спеціальністю «право» («правознавство») слідчої спеціалізації. Завданням другого факультету є здійснення підготовки кадрів для кримінальної поліції Національної поліції України. На четвертому факультеті здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою для підрозділів Національної поліції України, що займаються протидією кіберзлочинності, злочинам у сфері торгівлі людьми та моральності, у міжнародній сфері та транснаціональній злочинності.

Метою реалізації антикорупційної програми в межах системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських стало формування антикорупційної культури курсантів.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні *завдання*:

1. Підвищення рівня знань антикорупційного законодавства України;
2. Формування активної громадянської позиції як базису антикорупційної спрямованості особистості;
3. Формування навичок протистояння у корупційних ситуаціях, а також здібностей до самостійної активної дії із запобігання корупції.

Реалізація поставлених завдань передбачала діяльність фахівців психологічного забезпечення у *трьох ракурсах* (когнітивному, мотиваційному та поведінковому):

- корегування власне процесу професійної підготовки поліцейських через введення антикорупційних компонентів у більшість дисциплін, що вивчаються, та їх акцентування;
- проведення системи тренінгів з формування морально-правових настановлень та емоційного неприйняття корупції як явища;
- закріплення отриманих знань та настановлень у ході практичної діяльності.

Окрім того, що була здійснена «антикорупційна» корекція змісту ряду навчальних дисциплін, яка дозволила реалізувати антикорупційні знання у певному обсязі аудиторних годин, було продовжено пошук можливостей доповнення навчального процесу антикорупційним компонентом. Дослідження рівня прояву інтересу у курсантів до антикорупційних знань дозволило встановити їх практичну затребуваність і реальні можливості реалізації у змісті багатьох навчальних дисциплін в рамках навчального плану.

В експериментальній групі протягом навчання в ХНУВС повною мірою реалізовувалася програма антикорупційної підготовки як у навчальний, так і в позанавчальний час.

Психологічний тренінг, спрямований на підвищення рівня правових знань, совісності, зниження рівня егоїзму, корекцію ціннісних орієнтацій і настанов, формування психологічної стійкості до провокацій, пов'язаних зі спробами підкупу. Перед реалізацією антикорупційної програми було проведено замір вищезазначених детермінант антикорупційних складових як в експериментальній, так і в контрольній групі, з метою їх діагностики.

Психологічний тренінг антикорупційної культури втілює в собі риси двох форм практичної психології – *навчання та психокорекції*. Під час тренінгу учасникам моделювалися ситуації морального вибору в умовах невизначеності. Вони ознайомилися з негативними сторонами корупції, навчилися відстоювати свою думку попри тиск групи або під час зловживання довірою.

У процесі проведення тренінгових занять були використані різні тренінгові методи: групова дискусія, ігрові методи й методи, спрямовані на розвиток соціальної перцепції. Усі використані тренінгові методи покликані максимально відповідати меті (формування антикорупційну культуру правоохоронця) і забезпечити мотивацію активної участі в тренінгових заняттях. Необхідність використання тренінгу як форми навчання обумовлена тим, що саме процес навчання дозволяє оптимально сформувати антикорупційний зразок поведінки під час виникнення можливості отримання хабаря й транслювати цей зразок третім особам.

Для проведення ефективного тренінгу було здійснено:

1. Теоретичний аналіз проблеми та визначені цілі тренінгу.
2. Визначено критерії та показники оцінки ефективності тренінгу.
3. Підбрано необхідні інструменти реалізації тренінгу (психологічні вправи, ділові ігри, завдання, теми дискусій).
4. Створено програму тренінгових занять.

В інтересах ефективного проведення тренінгових занять курсанти, які увійшли до складу експериментальної групи, були розділені на 18 тренінгових груп. Тренер вирішував завдання активізації участі курсантів у тренінгу, взаємодіючи з ними в процесі роботи, забезпечуючи інтеріоризацію ціннісних настанов антикорупційної культури.

Загальний план діяльності психологів із підвищення антикорупційної культури курсантів передбачав його реалізацію протягом першого, другого, третього років навчання. Усього на тренінг було заплановано 60 годин, що відповідає методичним вимогам до його проведення.

Кожне заняття складалося з трьох етапів:

1. Підготовчий («розігрів»), завданням якого є адаптація учасників до участі у формувальному експерименті, підвищення рівня їхньої лабільності, створення сприятливого психологічного клімату в експериментальній групі. Вправи розігріву допомагали тренеру в управлінні емоційною атмосферою всередині Т-групи й готували сприятливий ґрунт для проведення наступного блоку занять основного етапу.

2. Основний (корегувальний) етап кожного тренінгового дня передбачав цілеспрямований вплив на когнітивну, емоційну, вольову, мотиваційну й поведінкову складові психіки курсантів шляхом їхньої участі в ділових іграх, різних вправах, які формують на свідомому й несвідомому рівнях негативне ставлення до корупційних проявів у професійній діяльності поліції. Під час проведення основного етапу тренінгу використовувалися вправи на:

- формування психологічної стійкості у ситуаціях, які передбачають вплив корупційних проявів;
- формування негативного образу корупційної поведінки;
- корекцію системи цінностей курсантів;
- підвищення рівня совісності, чесності, відповідальності, зниження егоїстичних нахилів курсантів.

3. Рефлексивний етап, під час якого здійснювався самоаналіз й аналіз за допомогою учасників групи тренінгу, тренера психічних новоутворень (когнітивних, емоційних, вольових, мотиваційних, поведінкових), сформованих у процесі тренінгових занять, інтеріоризація психологічних детермінант антикорупційної поведінки в курсантів фік-

сувалася за допомогою психологічних методик на етапі формування експерименту як результат контрольного заміру.

На проведення підготовчих етапів у тренінгові дні було відведено 7 – академічних годин від загального часу корекційної програми, на основний етап – 43 академічні години, на рефлексивний етап – 10 академічних годин.

Вирішити проблему корупції виключно психологічними засобами досить важко, незважаючи на запропоновану програму вдосконалення антикорупційної поведінки майбутніх працівників поліції. Окрім цієї програми необхідно також реалізувати комплекс заходів адміністративного, організаційного, законодавчого, політичного характеру, здатних забезпечити підвищення рівня антикорупційної культури як поліцейських, так і суспільства у цілому.

Програма вдосконалення антикорупційної поведінки поліцейських була розроблена з урахуванням основних методичних вимог, що висувуються до психологічного тренінгу. Для цього були використані адекватно підібрані для цієї мети елементи психологічної підготовки для опору корупційним спокусам і корекції потенційної корупційної поведінки на основі моделювання ситуацій, що провокують корупційні прояви. Програма вдосконалення антикорупційної поведінки мала корегувальний вплив на всі психологічні детермінанти антикорупційної поведінки.

Після реалізації антикорупційної програми в контексті системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських було проведено повторний замір основних детермінант антикорупційних складових як в експериментальній, так і в контрольній групі, у якій тренінг не проводився, з метою виявлення змін, що відбулися в процесі дослідження.

Після впровадження компонентів антикорупційної освіти в переважну більшість дисциплін навчального плану, рівень знань курсантами правових актів антикорупційної спрямованості суттєво виріс.

Були отримані зміни показників антикорупційної поведінки саме в експериментальній групі за рахунок проведення програми вдосконалення антикорупційної поведінки, яка в свою чергу забезпечує формування антикорупційної культури особистості поліцейського.

Таким чином, повторний замір показників за методиками дослідження в експериментальній групі показав, що проведені заняття за програмою вдосконалення антикорупційної поведінки дозволили поліпшити ряд антикорупційних детермінант. Розроблена програма дозволила підвищити рівень антикорупційної поведінки і правосвідомість курсантів. Вдалося підвищити рівень совісності і знизити показники егоїзму. Всі виявлені

в ході повторної діагностики психологічні новоутворення сприяють зниженню готовності курсанта піддатися корупційному впливу з боку товаришів по службі та спокуси отримання хабарю від сторонніх осіб, підвищують рівень його відповідальності і свідомості. Дані зміни носять не тільки прикладний характер для вдосконалення службової поведінки, а й підвищують рівень антикорупційної культури в цілому.

До основних засобів вирішення завдань формування антикорупційної культури поліцейських відносяться правове навчання, тренінги з корегування морально-правових настановлень, професійна правова практика. Правове навчання спрямоване на засвоєння майбутніми правоохоронцями принципів, пов'язаних із структуризацією певної моделі поведінки, що апріорі заперечує будь-який прояв корупційної діяльності; формування навичок боротьби з корупцією з метою не просто пасивної протидії корупції (не приймаю, не беру участь), але і розвиток відповідного відношення до практики їх застосування. Також сюди відносяться уміння використовувати свої службові права і виконувати професійні обов'язки.

Програми формування антикорупційної культури мають носити системний характер і бути націленими на формування у курсантів антикорупційного світогляду, підвищення рівня їх правосвідомості і правової культури. Завдання формування антикорупційної культури майбутніх правоохоронців вищих навчальних закладів пов'язане з якісним оновленням методів, засобів і форм організації професійної підготовки. Дуже важливу роль відіграє міждисциплінарність, коли зв'язок з різними предметами призводить до того, що проблематику корупції можна розглядати в контексті понять історичних, політичних, економічних, юридичних та психологічних наук. У зв'язку з цим, розробка системи завдань і проектування всіляких форм антикорупційної освіти (дискусії, практикуми, інтернет-уроки, ігри тощо) може стати найважливішим компонентом в методичній діяльності викладачів. Таким чином, у курсантів посилюються механізми рефлексії, які сприяють формуванню антикорупційної моделі поведінки. Так,

при вирішенні завдань формування антикорупційної культури хороший результат досягається в ході ділових, імітаційних ігор, коли вони є реальним майданчиком для набуття пізнавального досвіду і вироблення моделей антикорупційної поведінки.

Наступною дієвою формою формування антикорупційної культури є практичні заняття правової спрямованості, коли курсантів залучають до практичної службової діяльності. Тому в таких заходах необхідно, щоб діяльність майбутніх правоохоронців була спрямована на практику застосування правових норм і забезпечення правопорядку.

Програма формування антикорупційної культури поліцейських – це процес, спрямований на формування антикорупційних ідей і морально-правової культури, яка виявляється в негативному відношенні до корупційної діяльності; антикорупційному стандарті поведінки і активній громадській позиції; ціннісних установках і здібностях, пов'язаних з правовими і морально-етичними нормами; умінні знаходити конструктивні підходи до вирішення проблем протиправної діяльності.

Література:

1. Костенко О. М. Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму. Соціальна наука. URL: <http://www.science-community.org/node/1390> (дата звернення: 11.11.2019).
2. Методичні рекомендації щодо підготовки антикорупційних програм органів влади URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/riv/uk/publish/article/91092;jsessionid=9601BD920C1BAE1F07F6C3FAA249CED> (дата звернення 29.11.2019)
3. Шарапова Е. А. Формирование антикоррупционной направленности личности в профессиональном воспитании студента вуза : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Краснодар, 2016. 180 с.
4. Бандура А. Теория социального научения. СПб. : Евразия, 2000. 320 с.
5. Киселев В. В. Психологические детерминанты антикоррупционного поведения сотрудников государственной организации: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03. М., 2016. 24 с.

Klymenko I. V. Program of formation of anti-corruption culture of police officers

The article considers the theoretical foundations of such a negative social phenomenon as corruption. Domestic and international experience in the fight against corruption shows that in order to successfully combat this phenomenon, it is necessary to find new effective measures. The need for anti-corruption training of specialists in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as an integral part of preventing corruption in general on the basis of the formation of future police officers anti-corruption culture of personality is emphasized.

Experimental and control groups of cadets studying at Kharkiv National University of Internal Affairs were formed to implement the program of formation of anti-corruption culture of future police officers and analysis of its results.

The anti-corruption training program was fully implemented during the training in the experimental group. Namely, «anti-corruption» correction of the content of a number of disciplines was carried out, the search for opportunities to supplement the educational process with anti-corruption component was continued, practical legal classes and psychological training of anti-corruption culture were conducted.

During the training, the participants were simulated situations of moral choice in conditions of uncertainty. They learned about the negative aspects of corruption, learned to defend their opinion despite group pressure or abuse of trust.

The program of formation of anti-corruption culture of police officers is a process aimed at the formation of anti-corruption ideas and moral and legal culture, which is manifested in a negative attitude to corruption; anti-corruption standard of conduct and active public position; values and abilities related to legal and moral and ethical norms; able to find constructive approaches to solving the problems of illegal activities.

Key words: *corruption, anti-corruption culture, training, future police officers, anti-corruption culture program.*